4.11.1988 ידיעות אחרונות

חידתו של גנסין

אבנר הולצמן

חמוטל בר־יוסף: מטאפורות וסמלים ביצירתו של גנסין, היצאת הקיבוץ המאוחד, 285 עמ'.

אחד־עשר סיפורים בלבד, המצטרפים לכרך לא גדול, כתב אורי־ניסן גנסין בחייו הקצרים, אך העומק, העוצמה והמורכבות הבלתי־נדלים שלהם אינם חדלים להעסיק דורות של קוראים, מבקרים וחוקרים זה שמונים שנה ויותר. מיבחר מאמרי הביקורת על יצירתו, שהופיע בעריכתה של לילי רתוק (במיסגרת סידרת „פני הספרות") בשנת 1977, ממחיש את רציפות הדיון בסיפוריו מאז ראשית המאה, כמו גם את הבדלי ההערכה הדרמאטיים בין „מחייבים" ל„שוללים". בדור האחרון, מכל מקום, הופקעה יצירתו של גנסין מתחומו של הפולמוס הביקורתי, והעיון בה מתנהל מתוך הערכה בלתי מסוייגת, והסכמה גוברת והולכת על חשיבותה כחטיבה מרכזית בסיפורת העברית.

חמוטל בר־יוסף

לילי רתוק מצביעה במבואה לאותו קובץ על מאמרו של עדי צמח, „בדרך ל'חורש מצל'" (1959), כעל זה שפתח את המהלך החדש, ה„אקדמי", בביקורת גנסין: תיאור, פירוש ונתוח פואטי וסיגנוני, מתוך הכרה ביצירות כמעשי־אמנות מתוכננים, אשר פיענוחם דורש הפעלת כלי־מחקר מגוונים. ואומנם, העיון המחקרי ביצירתו מזוויות שונות מתסעף והולך, והגיע, כמדומה, לשיאו בעשור האחרון, בשורה של ספרים ומאמרים. בין הבולטים שבהם: הפרק על גנסין בספרו של גרשון שקד על תולדות הסיפורת העברית (1977); כינוס מאמרי האינטרפרטציה של דן מירון על סיפורי גנסין בספרו „כיוון אורות" (1979), שבמבוא לו הגדיר את יצירת גנסין כ„אחד משניים או משלושת הטקסטים המשמעותיים ביותר בספרותנו |– – –| הרחוס והיקר שבגבישי הספרות העברית החדשה"; יחידת־הלימוד על הסיפור „הצידה" באוניברסיטה הפתוחה, שכתבה רות שנפלד (1979); מחקריו של יצחק בקון על גנסין הדר־לשוני ועל קשריו עם ברנר, בספריו „בין השורות" (1981), „מתוך החבורה" (1982) ו„ברנר וגנסין כסופרים דר־לשוניים" (1986); ספרו של צבי לוז „אצל גנסין. פירוש צמוד לסיפור 'אצל'" (1983); הקובץ המקיף „אורי ניסן גנסין – מחקרים ותעודות" בעריכת דן מירון ודן לאור (1986), שנרונים בו לא רק סיפוריו של גנסין אלא גם תחומים צדדיים בכתיבתו, כתרגומיו ומאמרי־הביקורת שלו; וכן מסות ומאמרים חשובים של דב סדן, ס. יזהר, יצחק אורפז, שלום לוריא ואחרים. מעל כל אלה יש לציין את המהדורה החדשה של כתבי גנסין, בעריכתם של דן מירון וישראל זמורה (1982), הכוללת את כל מה שיצא מעטו תוץ מאיגרותיו, והמאפשרת לקורא בן־ימינו להתוודע אל סיפוריו בעזרת ביאורים מפורטים וחילופי־נוסח.

לשון פיגוראטיבית

אל השפע הזה הצטרף ספרה של חמוטל בר־יוסף „מטאפורות וסמלים ביצירתו של גנסין", שיסודו בעבודת־מחקר לתואר דוקטור, ומטרתו, לדברי המחברת, „לפצח את חידת סיגנונו של גנסין מכיוון אחד: מצד האופן שבו גנסין מפעיל את הלשון הפיגוראטיבית לעומת מה שהיה מקובל בפרוזה העברית שקדמה לו". בכך היא מתמודדת עם אחד התחומים המורכבים ביותר, ועל־כן, אולי, הזנוחים ביותר, בביקורת גנסין לתקופותיה. נדמה שאין עוד סופר עברי כגנסין, שייחודו הסיגנוני (בעיקר ביצירותיו המאוחרות) כה גלוי לעין, עד שניתן לזהותו לא רק על־פי עמוד אחד או פיסקה אחת, אלא לעיתים

הספר מאיר הזכטים בפואטיקה וכסיגנון של גנסין, אך גם מסייע ללמוד על טיבה של לשון הספרות בכלל

על־פי מישפט בודד או צירוף־לשון אופייני. כפי שמתברר מן הסקירה הפותחת את הספר על תולדות המחקר של הלשון הפיגוראטיבית ביצירתו של גנסין, סיגנונו תואר בדרך־כלל בהכללות מעורפלות, או באופן חלקי ומקוטע אגב דיון בעניינים אחרים. דומני כי התרומה המשמעותית ביותר עד כה לבריקת מירקמן של היחידות הקטנות בכתיבתו, מצויה במאמרו של גרשון שקד „זמן ומרחב בסגנון" (תשכ"ז), בניתוח הסיגנוני המדוקדק של פיסקה מתוך הסיפור „אצל", אך גם הוא אינו מתיימר להעיד על כלל עיצובה של הלשון ביצירת גנסין.

מחקרה של חמוטל בר־יוסף מתבסס על בריקה שיטתית של פיגורות־לשון מרכזיות (המטאפורה לסוגיה, האוקסימורון והסינאסתזה, הדימוי, הלייטמוטיב הסמלי) בכל סיפוריו של גנסין, שהם קורפוס נוח מאוד לבריקה מסוג זה, בהיותו מצומצם יחסית ודחוס מאין כמוהו בתופעות פיגוראטיביות. דיונה יוצא נשכר מהיכרותה הנרחבת והמעמיקה עם מיטב עבודות המחקר על הלשון הפיגוראטיבית בספרות, שנכתבו באנגלית, בצרפתית, בגרמנית, וברוסית. לצורך בריקת מקומו של גנסין בתחום זה על רקע הנורמות של ספרות זמנו, מובאים בספר נתונים על מאפייני הלשון הפיגוראטיבית במידגם של יצירות מן הספרות העברית בראשית המאה העשרים (מאת מנדלי, ביאליק, פיאברבר, ברדיצ'בסקי). חלק ממימצאי המחקר עברו עיבוד סטאטיסטי ומסוכמים בטבלאות, הממחישות את „חלוקת העבודה" בין האמצעים השונים המופעלים בכל סיפור, ואת ההשתנות שחלה במרכיבי לשונו של גנסין במהלך יצירתו.

בעיקבות עבודת הפירוק, הזיהוי והמיון העצומה של הלשון בסיפורי גנסין למרכיביה, מתבחר מקורם של כמה מן האפקטים שכל קורא חש בהם אינטואיטיבית, ובראשם הרושם של טישטוש ועירפול המציאות החיצונית והפנימית בעולם המתואר. עירפול זה מופיע כתבונה אופיינית לאובייקטים רבים המוצגים בסיפורים (כגון עננים ועשן הזורמים ומשנים את צורתם ללא הרף), אך בעיקר הוא נובע מן העמימות הסמאנטית של מיבנים מטאפוריים סבוכים.

תמונה אימפרסיוניסטית

עמימות זו, מרגישה המחברת חזור והדגש, אינה סממן סיגנוני גרידא, המופעל ללא הבחנה, אלא היא ממלאת פונקציות מובהקות בעיצובו של העולם הבדוי בסיפורים. למשל, מטאפורות מתפתחות ומתערפלות משמשות לאפיונו של דמויות הזוות וחולמניות, ואילו דמויות מעשיות ומפוכחות מאופיינות בביטויים שאין בהם שמץ של טישטוש סמאנטי. וכן, כאשר מבקש גנסין להמחיש מצבי־נפש של שקיעה באשליות ובריחה מהתמודדות עם האמת, הוא מעצב את המציאות כתמונה אימפרסיוניסטית שצבעיה רושמים ונמזגים זה בזה, ואילו מצבים של התגלות אמת חדה ומרה מומחשים בקומפוזיציות חדות־מיתאר של צבעי שחור־לבן.

עניין רב יש בפרק הדן במטאפורה הגולשת, שהיא תופעה אופיינית במיוחד לסיגנונו של גנסין. הכוונה למיבנה בן שלושה מרכיבים (בניגוד לדגם הזוגי המקובל של המטאפורה): שם עצם ליטראלי, שמצטרף אליו תואר ליטראלי, ואליו מתחבר תואר מטאפורי, כגון „ימים ארוכים וצהובים", שבו המחברת עוסקת בהרחבה. הדיון המפורט בתכונותיה של המטאפורה הגולשת בכלל, ובשלל הווריאציות שבהן היא עשויה להופיע, תורם תרומה של ממש לתיאוריה של הלשון הפיגוראטיבית בספרות. במיסגרת יצירתו של גנסין משמשות מטאפורות מסוג זה כאחד האמצעים לעיצובם של מצבי־נפש מעורפלים, ומסייעות באיפיונה של דמות־מספר דר־משמעית, אובייקטיבית וסובייקטיבית בעת ובעונה אחת. מעבר לכך, המטאפורה הגולשת משקפת במיבנה הדינאמי הזורם שלה את מה שחמוטל בר־יוסף רואה כ„תמונת המציאות היסודית של גנסין", והיא „התהוות הניגוד הדרמאטי מתוך הניואנס" (עמ' 106, 254). תבנית זו, של מעבר הדרגתי ממצב של עירפול אל חשיפה והתבהרות, מונחת, על־פי ממצאי המחקר, גם ביסודן של תבניות הצבעים בסיפורי גנסין, וניתן להבין על־פיה עקרונות פיזורם של הלייטמוטיבים ביצירתו.

למעשה, כל אחד מן הפרקים נפתח בדיון תיאורטי שהוא תיאור תמציתי ובהיר של התופעה הפיגוראטיבית העומדת במרכזו, והמודגמת בהמשכו ביצירת גנסין. כך ממלא הספר תפקיד כפול: תכליתו העיקרית היא, אומנם, הארת היבטים בפואטיקה ובסיגנון של גנסין, אך במקביל יש בו עזר רב לכל המבקש לעמוד על טיבה של לשון הספרות בכלל ועל התכונות המייחדות את הלשון הפיגוראטיבית בפרוזה מאלו של לשון השירה.

דוגמה[1] של טקסט

[1] דוגמה של הערה